

ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЧИНОВНИКІВ ЦЕНЗУРНОГО ВІДОМСТВА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ ст.)

Розглянуто особливості повсякденного життя чиновників цензурного відомства Російської імперії у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. На прикладі окремих цензорів та на основі аналізу чинного законодавства з'ясовано рівень їх матеріального забезпечення, охарактеризовано позитивні та негативні аспекти їх роботи.

Ключові слова: цензор, повсякденне життя, матеріальне забезпечення, кореспонденція, книгодрукування.

Історія повсякдення як окремий напрям історичної науки має особливу актуальність для простеження причинно-наслідкових зв'язків між різними хронологічними періодами, оскільки дозволяє глибше пізнати сутність трансформаційних процесів на локальному, особистісному рівні.

Вивчення життєвого досвіду звичайних людей в певному історичному просторі дає додаткові можливості для розуміння сутності суспільних процесів крізь призму мікрорідносин соціального характеру. При цьому дослідження особистісного сприйняття умов життя відбувається за рахунок своєрідного олюднення побуту, психологізації щоденного життя, ставлення людини до побутових проблем, до влади, держави і суспільства в цілому [1]. Крім того, необхідність вивчення повсякденності, за справедливою точкою оцінкою О.Коляструк, обумовлюється тим, що за рахунок цього відбувається поєднання в одне ціле різних проявів діяльності людини - приватного життя з публічним, утилітарно-прагматичних дій з ідейними та морально-етичними виборами, побутових аспектів життя з трудовою діяльністю, групових й вікових інтересів із загальносуспільними, локальні події вписуються у загальнодержавні, буденні настрої трансформуються у ментальні характеристики тощо [2].

Зважаючи на вищенаведене, об'єктом нашої уваги стало повсякденне життя чиновника цензурного відомства (цензора) Наддніпрянської України періоду ХІХ - початку ХХ ст. Відповідний вибір цієї категорії імперського чиновництва обумовлений відсутністю окремих досліджень з цієї проблематики, а також зважаючи на те, що у центрі інтересів дослідника цього напрямку історичної науки має перебувати конкретна людина, поведінка, звички, манери і світогляд якої можуть бути типовими для цілої соціальної групи або певного середовища [3].

Варто відмітити, що як окремий предмет дослідження повсякденне життя чиновників цензурного відомства Наддніпрянської України (ХІХ - початок ХХ ст.) залишилось поза увагою істориків. Певний внесок у висвітлення соціо професійного портрету цензорів зробили українські вчені О.Кириєнко, В.Савчинський, Н.Щербак та російські дослідники А.Белобородова, В.Жирков, Н.Патрушева [4; 5; 6; 7]; окремі аспекти проблеми було проаналізовано та частково розкрито О.Воронєжцевим [8], М.Лемке [9], О.Смикаліним [10], О.Федорченком [11] та ін. Деякі питання повсякденного життя, матеріального та соціального забезпечення чиновництва Російської імперії (у тому числі і теоретичного характеру) вивчалось П.Зайончковським, М.Єрошкіним, В.Молчановим, О.Приймак, Я.Черемісіною,

В.Шандрою та ін., окремі положення їх робіт були використані нами при виконанні поставлених завдань [12; 13; 14; 15; 16; 17].

Аналіз повсякденного життя чиновників цензурного апарату потребує розгляду не лише особливостей їх матеріального забезпечення чи соціального захисту, а й характеру роботи: умов прийому, тривалості робочого дня та його особливостей.

На початку ХХ ст. освітня кваліфікація чиновницького апарату Російської імперії знаходилася на низькому рівні. За словами В.Молчанова, навіть, серед губернаторського складу траплялися особи із домашньою освітою та вихованням. Відповідно із розвитком університетської системи спостерігалися позитивні тенденції підвищення фахового рівня службовців [18].

Дуже складною та довготривалою була процедура затвердження кандидатів на посаду цензора: службовців, як то діловоди, секретарі обов'язково повинні були мати позитивні характеристики з державної служби, не мати судимості та отримати підтвердження у жандармських органів на «благонадійність». Крім того, протягом усього існування інституту цензури у Росії до його службовців, окрім вірності імператору, висувалися серйозні освітньо-кваліфікаційні вимоги, передбачені нормативно-правовими актами, що регулювали цю сферу суспільних відносин. Так, згідно Цензурного статуту 1804 р. функції по контролю за друкованими виданнями покладались на цензурні комітети у складі професорів та магістрів університетів - найосвіченіших на той час людей. Натомість вже «Цензурним статутом» 1826 р. посада цензора визначалась як така, що не дозволяла суміщення з іншими видами діяльності [19].

У «Статуті...» 1848 р. було вже більш чітко визначено вимоги до чиновника цензурного відомства: він неодмінно мав бути з вищою освітою, знати декілька мов та володіти знаннями щодо сучасних напрямків і жанрів вітчизняної й зарубіжної літератури [20]. Нормами цього нормативно-правового акту також заборонялось цензорам обіймати будь-яку іншу посаду за сумісництвом [21]. Перед призначенням на посаду відповідний кандидат проходив стажування при цензурному комітеті під керівництвом більш досвідчених колег. Якщо кандидат успішно проходив термін випробування і оволодів необхідними навиками «цензурного мистецтва», він зараховувався на відкриту вакансію [22]. Ось як згадує про цю процедуру варшавській цензор Х.Еммауський: «...Изъявившие желание служить в комитете предварительно подвергались известного рода испытанию и должны были проходить что-то вроде приготовительного класса под наблюдением самых опытных цензоров. Испытуемые должны были посещать своих наставников, брать с собой на дом вторые экземпляры корректур, просматривать их и затем представлять их обратно со сделанными ими исключениями. Если наставники одобряли образ действий своих воспитанников, находили их способными и достаточно уже обучившимися «цензурному искусству», то кандидаты допускались к подаче докладных записок и попадали на открывавшиеся вакансии. Бывали при этом случаи, что некоторые из них, походив несколько времени к своим принципалам, бесследно потом улетучивались и оставляли председателя в полном недоумении относительно желания и готовности служить в комитете; бывали и такие, которые обнаруживали при испытании достаточно понимание цензурного дела, но потом, поступив на службу, оказывались совершенно непригодными, и их

нужно было выживать из комитета. При этом вся вина падала, конечно, на того цензора, который приготавливал кандидата на цензорскую должность, и ему делались упреки за допущение такого субъекта на службу. Бывали, впрочем, и такие счастливицы, которые попадали в комитет и без предварительного испытания, но это бывало только в тех случаях, когда за них ходатайствовали какие-нибудь высокопоставленные лица, ручавшиеся за понимание дела и способности рекомендуемых ими кандидатов...» [23].

Особливо складною і тривалою була перевірка та процедура затвердження цензорів єврейських видань. Цю посаду часто займали євреї, правове становище яких в імперії Романових вирізнялось особливим статусом [24].

Таким чином, можна вважати, що протягом першої половини ХІХ ст. була чітко врегульована процедура законодавчого оформлення вимог до особи, яка бажала отримати посаду цензора та порядок проведення відповідної процедури в цілому. Аналіз «Цензурних статутів» прийнятих у цей період засвідчує поступове посилення та деталізацію відповідних норм, що на наш погляд, обумовлювалося як внутрішньою суспільно-політичною обстановкою, яка зважаючи на особливості самодержавного управління потребувала підвищення ефективності державного контролю за друкованою продукцією, а також власне прискореним розвитком книгодрукування.

Важливим питанням цензурного законодавства другої половини ХІХ ст. Було врегулювання питання матеріального забезпечення роботи цензора. Так, правовий статус і соціальні гарантії службовців відомства Головного управління у справах друку (далі - ГУД) в основному були регламентовані «Законом про періодичну пресу» від 6 квітня 1865 р., який став основою «Статуту про цензуру і друк».

Відповідно до норм «Статуту...», а точніше його «Додатку про штат інституцій у справах друку» посада начальника ГУД відповідала ІІІ класу чиновницьких посад («Табелью про ранги»), посади начальників місцевих комітетів, окремих цензорів з внутрішньої або іноземної цензури, цензорів драматичних творів - ІV класу, цензорів із комітетів внутрішньої цензури, старших цензорів з комітетів цензури іноземної, інспекторів у справах друкарень, літографій та книжкової торгівлі - V класу, молодші цензори комітетів цензури іноземної мали VI клас. Помічники цензорів (теж старші і молодші), секретарі та інші службовці цензурних органів належали до VII-IX класів. Відповідно до зазначених рангів встановлювався і посадовий оклад.

Згідно статті 541 «Своду законів о службе гражданской», цензори окрім заробітної платні, мали також право на отримання столових грошей, компенсації за оренду житла або на користування службовим житлом [25].

Прикладом для аналізу структури заробітної плати та системи надбавок періоду початку ХХ ст. може слугувати посада військового цензора. Так, матеріальне забезпечення та оплата праці військового цензора визначались «Тимчасовим положенням про військову цензуру» від 20 липня 1914 р. Відповідно до нього державний або військовий службовець, обіймаючи посаду військового цензора, зберігав за собою заробітну платню за попереднім місцем роботи (за пенсіонерами зберігалась пенсія), також за виконання ними своєї функціональних повноважень на територіях, де військову цензуру було введено в повному об'ємі передбачалась додаткова надбавка у розмірі 3-х рублів на добу. Інші чиновники

апарату військової цензури, як-то секретарі та діловоди, отримували посадовий оклад і додаткові кошти на харчування та оплату за житло (загалом сума виплат становила від 80 до 550 руб. річної зарплати та 275 руб. як компенсація за оплату житла) [26]. При цьому варто відмітити, що в умовах військового часу отримання цензорами додаткової матеріальної винагороди пояснювалося особливими умовами роботи та високими професійними вимогами. Так, військові цензори, у зв'язку із специфікою діяльності, повинні володіти відомостями щодо особистих справ мешканців місцевості [27].

До переліку інших соціальних гарантій, що стосуються загалом цензорської діяльності варто зарахувати щорічну оплачувану місячну відпустку для поїздки за кордон та право на отримання одноразової матеріальної допомоги, в першу чергу на лікування. Однак, відсутність розроблених механізмів практичної забезпечення законодавчо гарантованих соціальних гарантій та інші бюрократичні перешкоди стали головними перешкодами на шляху їх реалізації.

Цензори також мали право на пільги при призначенні пенсії. Так, за 15 років служби пенсія призначалася в розмірі 1/3 окладу платні, за 25 років - у розмірі повного окладу (інші цивільні чиновники за 20 років отримували 1/3, за 30 років - 2/3, за 35 - повну пенсію). На відміну від інших цивільних чиновників, цензори могли після 25 років продовжувати службу, отримуючи і платню, і пенсію. Щоправда, пенсію можна було отримувати лише за сумлінну службу [28].

У випадку передчасної смерті цензора, який мав право на отримання пенсії, її половину отримувала вдова, а для кожного із дітей передбачалося по 1/6 від її розміру. Якщо ж чиновник не мав права на пенсійне забезпечення, його родина отримувала одноразову матеріальну допомогу, розмір якої зазвичай дорівнював річній зарплаті [29].

Для повноцінного розкриття особливостей повсякденного життя чиновників цензурного апарату необхідно окремо розглянути особливості їхнього робочого дня, зокрема, тривалість, умови та характер службової діяльності.

Звичайний робочий день чиновника цензурного відомства виглядав таким чином: зранку цензори розглядали коректурні листи місцевих періодичних видань, вдень - читали рукописи та іноземні книги, а ввечері - заборонені газети і журнали, котрі розносились по квартирах цензорів о 5-7 годин вечора і рано-вранці мали бути повернуті [30]. Наприклад, варшавський цензор Х.Еммауський зауважував: «Діяльність наша була неприємна ще й тому, що ми не могли в своїх службових справах керуватися тільки законом, а повинні були пам'ятати ще і велику кількість циркулярів Головного управління у справах друку, пам'ятати різні вказівки генерал-губернатора, враховувати місцеву ситуацію» [31].

Інший представник ГУД А.Е.Єгоров (пройшов шлях цензорської кар'єри від діловода при окремому цензорі до Голови Одеського комітету іноземної цензури) так характеризував особливості роботи: «Вся діяльність носить тільки негативний характер. Ні творчою, ні прогресивно-корисною роботою у порівнянні зі всякою іншою службою її не назвеш... Заборона - хвала тобі згори, проте анафема від зацікавленої сторони, недоречно дозволити - хвала тобі від зацікавленої сторони і біда від своїх. І виходить таким чином, що ворогів навколо тебе багато, а задоволених обмаль» [32]. Повсякденне життя цензора мало чимало незручностей, статут чітко не визначав години доби для подачі видань на перегляд. Відповідно

цензори, які переглядали щоденні газети, незважаючи на те, що протягом ночі вони змушені були двічі вставати для контролю за друком періодичного видання, їм не надавався вихідний день і вони не звільнялись наступного дня від виконання своїх повсякденних обов'язків: читання книг, перегляд журналів, рекламних повідомлень, підготовки доповідних записок та рапортів до Головного управління у справах друку. Так, цензор С.-Петербурзького цензурного комітету К.Вороніч (1882-1885), у своїх спогадах розкриває процедуру, за якою він протягом трьох років займався нічним переглядом безцензурних газет і складав для міністра внутрішніх справ огляд статей із найважливіших політичних питань. Ці, за словами міністра внутрішніх справ Д.Толстого і начальника Головного управління Є.Феоктистова (1883-1896), «каторжні» обов'язки доводилося виконувати щодня з двох до семи годин ночі [33].

Історія цензурного відомства засвідчує випадки, коли цензорам через постійну нічну роботу, візитів нічних кур'єрів видань, власники квартир відмовляли в оренді помешкань, а прислуга відмовлялась працювати у них по найму.

Додаткові труднощі у повсякденній роботі цензора виникали також у зв'язку із кадровими проблемами. Так, цензор Одеського цензурного комітету у 1871-1881 рр. Ю.Ф.Ган після смерті окремого цензора у 1878 р. був змушений самостійно займатися внутрішньою цензурою протягом шести місяців, з яких чотири - ще й іноземною. Не дивлячись на це, Ю.Ган не отримував додатковою доплати за цей обсяг роботи, хоча у той період були вакантними дві посади цензора з іноземною цензури [34].

Ряд труднощів подібного характеру були особливістю й професії військового цензора. Зокрема, ст. 40 «Тимчасового положення про військову цензуру» встановлювала наступний графік процедури розгляду статей у періодичних виданнях: для щоденного ранкового видання верстка мала подаватись на цензурний розгляд за 5 годин до випуску номеру видання; для щоденного вечірнього видання - за 3 години [35]. Зрозуміло, що така процедура змушувала військових цензорів працювати в нічний час, на дому та без вихідних. Окрім цього, вдень ними ще виконувалась робота по перлюстрації приватної кореспонденції, перегляд іншої друкованої продукції, текстів публічних виступів тощо. Саме перлюстрація приватної кореспонденції складала ліву частку роботи військового цензора. Як свідчать відповідні робочі звіти вони щодня переглядали від 150 до 200 листів [36].

Робота військових цензорів з приватною кореспонденцією не обмежувалась завданнями, поставленими «Тимчасовим положенням...». Вони не тільки повинні були слідкувати за дотриманням та нерозголошенням військової таємниці, а й здійснювати моніторинг громадської думки та настроїв у діючій армії та її тилу. Військові цензори або замальовували, або, навіть, вирізали з листів місця, де висловлювалось будь-яке невдоволення війною, тяжким економічним становищем або свідчили про прояви революційних настроїв у військах чи суспільстві [37].

Уявлення про серйозність та масштабність роботи по перлюстрації кореспонденції дають звіти військового цензорів, які подавались до окружних військово-цензурних комісії кожні 10 днів. Цей відомчий акт складався з найбільш характерних виписок з листів, згрупованих та розміщених відповідно до загальноприйнятої у військово-цензурному відомстві форми.

Описаний нами характер роботи чиновників цензурного відомства, її тривалість та інші особливості безперечно впливали на морально-етичний стан. Так, у своїх спогадах цензори досить часто нарікали не лише на величезний об'єм роботи, а і на постійні стреси та моральний дискомфорт у зв'язку з негативним ставленням до їхньої діяльності громадськості. Розглядаючи той чи інший твір, газетну статтю вони змушені були вибирати між приписами керівництва та особистими симпатіями, переконаннями, світобаченням. Наприклад, цензор Одеського цензурного комітету

А.Є.Сгоров (1881-1906) писав: «я всегда испытывал невыразимое терзание тогда, когда личное убеждение подсказывало мне сделать одно, а всякие конфиденциальные и не конфиденциальные циркулярные распоряжения повелевали творить по-другому. Эта борьба между внутренним голосом и служебным долгом доводила не раз до нервного расстройства, и я никогда не мог понять тех моих коллег, которые не только чувствовали себя прекрасно, отдаваясь всецело цензорским занятиям, но еще и смаковали их...» [38].

Подібні проблеми турбували й інших його колег. Зокрема, коли у 1854 р. чиновнику особливих доручень при попечителю Московського навчального округу М.Ф.Крузе запропонували зайняти посаду цензора, він заявив, що не може цього зробити тому, що «при существующих условиях и порядках цензор не может действовать добросовестно, по долгу гражданскому, не имея под собою никакой твердой почвы - ни в законе, ни в пользах и нуждах государственных, ни в здравом разуме. Единственным ему руководителем служат произвольные капризы и фантазии минуты, невежественные понятия о литературе и о правах человеческой мысли...». Щиро співчуваючи прогресивним літераторам, М.Крузе вважав, що не може бути їм корисним «при господстве настоящих порядков и воззрений», а бути їхнім катом він не хоче.

Натомість сумлінне виконання своїх службових обов'язків, неухильне дотримання цензурного законодавства та службових інструкцій, ігнорування ставлення з боку громадськості (досить часто негативного) приносило позитивні матеріальні преференції для самого цензора. Так, С.І.Косович (1881-1895), який працював у С.-Петербурзькому цензурному комітеті відверто казав: «Я - чиновник, получающий двадцатого числа жалованье. Оно мне нужно, как пропитание себя и моей семьи. Законов в России нет, а имеются усмотрения начальства, от коего и зависит мое двадцатое число. Его волю я должен чтить и исполнять, и чем я пунктуальнее исполняю эту волю, тем я становлюсь выше в его глазах; на меня сыплются награды, изъявления довольства и милости» [39].

Однак при цьому варто констатувати, що одним із шляхів покращення матеріального благополуччя цензорів було хабарництво. Поширення цього явища пояснюється монопольним правом цензора вирішувати не лише долю літературного твору, але і долю автора, видавця, працівників редакції та друкарні, а також відсутністю демократичних свобод, гласності та громадянського контролю над діяльністю державних службовців. Зважаючи на це, деякі цензори, переслідуючи певні матеріальні мотиви, часто йшли на корупційні кроки. Найчастіше хабарі давалися редакцією періодичного видання «своєму» цензору. За це він «закривав очі» на певні недоречності у тексті, або попереджав про небезпеки, чи намагався захистити видання на засіданні цензурного комітету або

Головного управління. Форми корупції були найрізноманітніші: від одноразових чи регулярних грошових сум у конвертах (так, цензор «Київського телеграфу» І.А.Пузиревський (1872-1875) отримував від редакції щомісяця по 50 руб.), до різних прихованих форм, таких, як наприклад, картярський виграш. Використовуючи службове становище, деякі цензори при публікації своїх статей отримували переваги перед іншими співробітниками періодичних видань. Яскравим прикладом у цьому відношенні є відносини між цензурним відомством і українським драматургом М.Старицьким. Так, за його дорученням старша донька Марія Михайлівна жила в Петербурзі спеціально «лишь для хлопот по цензуре». У листі до доньки Марії від грудня 1893 р. Михайло Старицький прохав: «А вот насчет «Богдана Хмельницкого» ты его подавай непременно. Только (справся, имеет ли он время) дай его прочесть Федотову и спроси его мнение, можно ли рассчитывать пристроить эту пьесу на императорскую сцену? Вот если бы он взялся, - даже взятку можно пообещать ему, - известный процент из моего гонорара...» [40].

Професійною специфікою вирізнялась посада цензора єврейських видань. Обіймати цю посаду могла лише особа зі знанням єврейської мови і так званого «єврейського розмовного жаргону». Масштаби роботи цензора єврейських видань були значними, й у той же час оплата її була відрядною (за об'ємом виконаної роботи). Х.Емауський так описує роботу цензора єврейських видань: «Старшими цензорами Варшавского цензурного комитета, когда я переходил туда на службу, были Феодоров и Волочанинов. Первый из них... был родом из Киевской губернии и после крещения занимал в Киеве должность чиновника особых поручений по еврейским делам при тамошнем генерал-губернаторе, оттуда перешел на службу в Варшаву на должность старшего цензора и занимался в комитете, кроме просмотра польских и немецких газет и книг, еще и цензурой всех еврейских изданий. Бывший раввин, он отлично знал древнееврейский язык и современный жаргон и был вообще знатоком еврейской литературы. Приходя ежедневно в комитет раньше других цензоров, он обыкновенно начинал свои занятия с еврейской цензуры. Смешно было смотреть, когда, разложив вокруг себя еврейские фолианты, из-за которых выглядывала только его совершенно лысая голова и золотые очки, Феодоров приступал к просмотру разных талмудических трактатов и комментариев к ним, которые он знал чуть ли не наизусть, почему и работа эта шла у него необыкновенно быстро. Перелистывая еврейские книги, он иногда вырывал из них листы целыми пучками, с еврейскими рукописями он поступал так же и редко что-нибудь вычеркивал, по большей же части вырывал страницы. В передней комитета в это время собирались обыкновенно еврейские издатели и авторы рассматриваемых цензором сочинений, с нетерпением ожидавшие, какая участь постигнет представленные ими рукописи или книги. Нередко какой-нибудь нетерпеливый еврей потихоньку приотворял дверь в комнату, где сидел Феодоров, просовывал голову и вкрадчиво обращался к нему с вопросом, просмотрена ли уже его рукопись. Феодоров этого терпеть не мог и в ответ хватал со стола рукопись или книгу и швырял ее в просунутую голову просителя...» [41].

Подібну характеристику своєму безпосередньому начальнику Б.М.Юзефовичу (син М.Юзефовича) подав у своїх спогадах цензор М.Мандарьов: «Говоря об официальных лицах Киева того времени, я считаю нелишним остановиться

несколько больше на личности Б.М.Юзефовича, игравшего впоследствии столь заметную роль среди киевских союзников. Я не буду останавливаться на его личной жизни и касаться её интимных сторон, о которых так много говорили в то время в киевском обществе и которые не так давно так ясно выявились в известной истории с воспитанниками киевского кадетского корпуса, ставшей, как известно, достоянием всей русской печати. Я коснусь здесь деятельности Б.М.Юзефовича, как цензора. По убеждениям Б.М.Юзефович был в полном смысле слова реакционера ярый крепостник, убежденный сторонник абсолютизма. Он отличался своенравным, упрямым характером и был нетерпимым к чужим мнениям и взглядам. Как цензор, он ни на йоту не отступал от буквы закона, строго придерживался циркуляров, которым в цензурном ведомстве нет числа, и, вообще, в отправлении своих цензорских обязанностей был *plus royaliste que le roi*. Отношение Б.М.Юзефовича к местной печати было более чем оригинально. Он чувствовал себя по отношению к местным газетам полным хозяином, неограниченным самодержцем, издавая собственные предписания, навязывая авторам статей свои мысли и заставляя их говорить своим языком» [42]. Як свідчить В.Молчанов, схильність до перевищення своїх службових повноважень була загальною тенденцією серед усього державного чиновництва Російської імперії [43].

Для формування об'єктивного уявлення про стиль роботи цензорів Російської імперії другої половини ХІХ - початку ХХ ст. варто відзначити, що серед чиновників цієї групи траплялися і особи з досить ліберальними поглядами. До цієї категорії можна зарахувати російського письменника І.Гончарова, який у різні періоди входив до складу Цензурного комітету (1856-1860), Ради у справах книгодрукування (1863-1865), Ради Головного управління у справах друку (1865-1867) та ін. Відомий французький славіст А.Мазон так згадував про особливості його роботи: «Гончаров... був цензор просвещенный, гуманний, всегда старавшийся найти способы мягкого воздействия на авторов, не прибегая к крутым мерам» [44]. З іншої сторони, поряд із готовністю прийти на допомогу письменникам, добродушністю та поблажливістю, сучасники відмічали і бажання І.Гончарова уникнути можливої відповідальності, його безініціативність, надмірне прагнення постійно консультуватися із Радою у справах друку [45].

Сучасна російська дослідниця О.Соніна, розкриваючи образ цензора у поезії ХІХ ст. відмічає причини такого суперечливого поєднання особистих позитивних якостей із надмірною офіційною поведінкою. Зокрема, на її думку, будучи «суспільним рупором епохи», цензор, перш за все, залишався чиновником, який виконував свої службові обов'язки [46]. Так, цензор журналу «Современник» (з 1853 р.) В.Бекетов маючи орден св. Станіслава 2 ст., бронзову медаль на Андріївській стрічці та відзнаку за 20 років бездоганної служби (1856 р.) регулярно отримував догани та зауваження (всього понад 30) за допуск в друк «предосудительных» творів [47].

Поряд з цим, у своєму «Щоденнику» відомий російський літературознавець та літературний критик О.Нікітенко (1804-1877), який тривалий час пропрацював в цензурному відомстві, писав, що цензори «не держат никакой системы и следуют только внушениям страха... цензура руководствуется только догадками, а не здравым смыслом статьи, не постановлениями, ни даже своим личным убеждением... Все, значит, зависит от толкования невежд и недоброжелателей,

которые готовы в каждой мысли видеть преступление...» [48]. До цього варто додати і вплив представників влади на особливості діяльності цензорів, який в окремих випадках міг мати абсолютно протилежне значення. Так, якщо київський генерал-губернатор у 1889-1896 рр. О.Ігнат'єв за спогадами цензор М.Мандарьова «относился к печати нетерпимо, почти враждебно, был мелочен и придиричив при докладах цензоров», то його наступник у 1898-1903 рр. М.Драгомиров «любил и уважал печатное дело, всегда спокойно и внимательно выслушивал их доклады и клал лаконические резолюции, нередко поражавшие самих докладчиков своей справедливостью и либерализмом...» [49].

Таким чином, поряд із дотриманням діючих службових інструкцій та чинного законодавства цензор керувався і особистісними мотивами, вплив яких на особливості його роботи досить часто мав різний характер та наслідки: від намагання отримати хабар за надання дозволу на друк до втручання у стиль та зміст твору, усуваючи якнайменші прояви думок, що суперечили самодержавним ідеям.

Необхідно підсумувати, що суспільний статус професії цензора зазвичай залежав від власне особи чиновника, розуміння ним важливості свого професійного обов'язку. Так, незважаючи на те, що ця професія не мала особливої популярності, освіченість цензора, дотримання прогресивних поглядів, простота у спілкуванні були запорукою його поваги серед громадськості. Якщо ж цензор був консервативний і мав конфліктний характер, він не користувався популярністю у літературних колах і досить часто навіть серед своїх колег.

Література

1. Удод О. Історія повсякденності: питання методології та історіографії / О.Удод // Повоєнна Україна: нариси соціальної історії (друга половина 1940-х - середина 1950-х рр.). - К., 2010. - № 2. - С.20.
2. Коляструк О. Необхідність і мотивація вивчення повсякдення / О. Коляструк // Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу. - К., 2010. - № 1. - С. 7.
3. Шандра В.С., Крижанівська О.О., Вільшанська О.Л. Історія повсякдення як науковий підхід для вдосконалення досліджень історії України XIX - початку XX століття / В.С. Шандра, О.О. Крижанівська, О.Л. Вільшанська // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - К., 2006. - № 11. - С. 33.
4. Белобородова А.А. Становление и развитие цензурных учреждений в Курской губернии во второй половине XIX-XX в.: автореф. дисс... канд. истор. наук / А.Белобородова. - Курск, 2007. - 25 с.
5. Кирієнко О.Ю. Соціально-професійний портрет військового цензора в українських губерніях Російської імперії (1914-1917) / О.Ю. Кирієнко // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: Збірник наукових праць [гол. ред. С.І. Світленко]. - Випуск VIII. - С. 253-262.
6. Савчинський В.Е. Соціально-професійний портрет цензора в бюрократичній системі російської імперії / В.Е. Савчинський // Матеріали XI всеукраїнської науково-практичної конференції: Молодь, освіта, наука і національна свідомість в умовах європейської інтеграції. - К.: Європейський університет, 2008. - С. 284-286.
7. Шандра В.С. Чиновник з особливих доручень при Київському генерал-губернаторові: соціологічний портрет / В.С. Шандра // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. - №13. - С. 156-176.
8. Воронежцев А. Из истории военной цензуры в период первой мировой войны (по материалам Саратовской губернии) / А. Воронежцев // Проблемы истории Саратовского края и документальное наследие. Мат-лы научн. конф. - Саратов, 2006. - С.18-29.\

Випуск 35

9. Лемке М.К. Очерки по истории русской цензуры и журналистики XIX столетия / М.К. Лемке. - СПб., 1904. - 461 с.
10. Смыкалин А. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР / А. Смыкалин. - СПб., 2008. - 317 с.
11. Федорченко О.В. Діяльність військової цензури при установах Одеського поштово-телеграфного округу в 1914-1917 рр. / О.В. Федорченко // Сторінки історії: збірник наук, праць. - Вип. 31. - К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2010. - С. 76-85.
12. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П.А. Зайончковский. - М.: Мысль, 1978. - 288 с.
13. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н.П. Ерошкин. - М., 1968. - 368 с.
14. Молчанов В. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні уXIX - на початку XX ст./ В. Молчанов. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. - 151с.
15. Приймак О.М. Південноукраїнське чиновництво та селянство в регіональному комунікативному полі кін. XIX - поч. XX ст. / О.М. Приймак. - Гуманітарний журнал. - 2011.-№ 1-2. -С.108-114.
16. Черемисина Я.С. Повседневная жизнь государственных служащих Москвы и Петербурга в первой четверти XVIII века: диссертация ... кандидата исторических наук / Черемисина Яна Сергеевна. - Москва, 2008. - 225 с.
17. Шандра В.С. Чиновник з особливих доручень при Київському генерал- губернаторові: соціологічний портрет / В.С. Шандра // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. - №13. - С. 156-176.
18. Молчанов В. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні уXIX - на початку XX ст./ В. Молчанов. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. - С.25.
19. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX - XX вв. / Г.В. Жирков. - М., 2001. -С. 56.
20. Там само. - С.86-87.
21. Полный свод законов Российской империи (далі ПСЗ) - СПб., 1911. - Т. 3. - Отд. 1. - С. 1325.
22. Цензура в России в конце XIX - начале XX века: Сб. воспоминаний - СПб., 2003. - С.70.
23. Там само.
24. Жирков Г.В. История цензуры в России XIX - XX вв. / Г.В. Жирков. - М., 2001. -С. 56.
25. Полный свод законов Российской империи (далі ПСЗ) - СПб., 1911. - Т. 3. - Отд. 1. - С. 1325.
26. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі - ЦДІАУК). - Ф. 442. - Оп. 864. - Спр. 296. - Арк.168.
27. Федорченко О.В. Діяльність військової цензури при установах Одеського поштово-телеграфного округу в 1914-1917 рр. / О.В. Федорченко // Сторінки історії: збірник наук, праць. - Вип. 31. - К.: ІВЦ «Видавництво «Політехніка»», 2010. - С.79.
28. Патрушева Н.Г. Цензурный аппарат России во второй половине XIX - начале XX века / Н.Г. Патрушева [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://vivovoco.rsl.ru/VV/THEME/STOP/PATRUSHEVA_1.NTM
29. Раскин Д.И. Исторические реалии биографий русских писателей XIX - начала XX в. / Д.И. Раскин // Русские писатели. 1800-1917. Биографический словарь. - Т. 2. - М., 1992. - С.608, 612.
30. Цензура в России в конце XIX - начале XX века: Сб. воспоминаний. - СПб., 2003. - С.70.
31. Там само. - С.75.
32. Там само. - С.140.
33. Патрушева Н.Г. Профессия - цензор (по документам и воспоминаниям) / Н.Г. Патрушева // У мысли стоя на часах... Цензоры России и цензура. - [под. ред. В.Г. Жиркова]. - СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. - С.28.
34. Там само.
35. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (Далі - ЦДІАУК). - Ф. 442. - Оп. 864. - Спр. 296. - Арк.169.
36. ЦДІАУК. - Ф.735. - Оп.1. - Спр.1. - Арк. 375.

37. Смыкалин А. Перлюстрация корреспонденции и почтовая военная цензура в России и СССР / А. Смыкалин. - СПб., 2008. – С.101.
38. Егоров А. Е. Страницы из прошлого. - Т. 2. - Одесса, 1913. - С. 91.
39. Цензура в России в конце XIX - начале XX века: Сб. воспоминаний - СПб., 2003. - С.71.
40. Старицкий М. Твори у 8-ми томах. [Ред. кол., М.Бернштейн та ін.]. Т. 8. Оповідання. Статті. Листи. Спогади. - К., 1965. – 524 с.
41. Цензура в России в конце XIX - начале XX века: Сб. воспоминаний - СПб., 2003. - С.70.
42. Мандарьев Н. Нечто из прошлого: Из воспоминаний бывшего цензора / Н.Мандарьев // Голос минувшего. - 1916. - № 5-6. - С. 384.
43. Молчанов В. Життєвий рівень чиновників правоохоронних установ в Україні уXIX - на початку XX ст./ В. Молчанов. - К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – С.24.
44. Мазон А.А. Гончаров как цензор / А.А. Мазон // Русская старина. -1911, №3.- Т. 145.-С. 472.
45. Там само.
46. Сони́на Е.С. Образ цензора в русской поэзии XIX века / Е.С.Сони́на // У мысли стоя на часах... Цензоры России и цензура. - [под. ред. В.Г.Жиркова]. - СПб.: Изд-во С.- Петерб. ун-та, 2000. - С.56.
47. Громова Л.П. В.Н. Бекетов - цензор «Современника» / Л.П. Громова // У мысли стоя на часах... Цензоры России и цензура. - [под. ред. В.Г. Жиркова]. - СПб.: Изд-во С.- Петерб. ун-та, 2000. - С. 86.
48. Березина В.Г. Цензор о цензуре (А.В. Никитенко и его «Дневник») /В.Г.Березина // У мысли стоя на часах... Цензоры России и цензура. - [под. ред. Г.Жиркова]. - СПб.: Изд-во С.- Петерб. ун-та, 2000. - С. 69.
49. Мандарьев Н. Нечто из прошлого: Из воспоминаний бывшего цензора / Н.Мандарьев // Голос минувшего. - 1916. - № 5-6. - С. 379.

Коляда И.А. Повседневная жизнь чиновников цензурного ведомства Российской империи (вторая половина XIX - начало XX в.)

Рассмотрены особенности повседневной жизни чиновников цензурного ведомства Российской империи во второй половине XIX — начале XX в. На примере отдельных цензоров и на основе анализа действующего законодательства выяснено уровень их материального обеспечения, охарактеризованы положительные и отрицательные аспекты их работы.

Ключевые слова: цензор, повседневная жизнь, материальное обеспечение, корреспонденция, книгопечатание.

Kolyada I.A. Everyday life OFFICIALS censorship department Empire (second half of XIX - early XX century.)

In the article the parameters of educational, financial and community support officers ' censorship department of the Russian Empire have been clarified, some aspects of daily activities and public perception of the profession censor have been described.

Key words: censorship, censorial activities, the Department for printing, everyday life, the Russian Empire.

Рецензент: Санжаров С.М., док. істор. наук, професор.

Стаття подана
21.03.2012